

דרור ברמה

כינוס בתנ"ך: *מדוע לא היתה שיבת עולי בבל לגאולה?

ראשי פרקים: א. הנבואות שרואות את השיבה מגלות השבעים שנה כראשית הגאולה.

ב. האם גאולה זאת היתה מותנית מעיקרה?

ג. מה היו הגורמים שהביאו לכשלון עליה זו?

ד. "האומר לירושלים תושב"

אנחנו מוצאים בכמה מקומות, שהנבואה ייעדה את שבי ציון אחרי הגלות הראשונה, להיות היסוד של הגאולה השלמה. כך משמע מנבואות ישעיה על כורש בפרקים מד-מה, אותם חותם ישעיהו בפסוק: "ישראל נושע בה' תשועת עולמים, לא תבשו ולא תכלמו עד עולמי עד" - זו היתה אמורה להיות התשועה הגמורה והמוחלטת. (וכמה כאב זועק מהפירוש שפירש הפיטן פסוק זה, "ישראל עם נושע בה' תשועת עולמים, גם היום יושעו מפין שוכן מרומים, כי אתה רב תשועות ובעל הרחמים" (סליחות ליום חמישי) - "תשועת עולמים" ו"גם היום" זו סתירה מניה וביה!)

כך אנחנו גם מוצאים בדברי ירמיהו אחרי החורבן לשארית הנמצאה, כשאלו אם לרדת למצרים: "אם שוב תשבו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרס, ונטעתי אתכם ולא אתוש, כי נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם" - שתתה ירושלים את כוס התרעלה, לא תוסיף לשתותה עוד. וכן בנבואת חגי פ"ב: "ועתה חזק זרבבל, וחזק יהושע בן יהוצדק... כי כה אמר ה' צבאות עוד אחת מעט היא, ואני מרעיש את השמים ואת הארץ.. והרעשתי את כל הגוים... ומלאתי את הבית הזה כבוד... גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, אמר ה'צ, ובמקום הזה אתן שלום נאם ה'צ- וכן- ביום ההוא אקחך זרבבל... ושמתוך כחותם כי בך בחרתי נאם ה' צבאות. (לעמת יכניה עליו אמר ירמיהו: "חי אני נאם ה' כי אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי משם אתקנך").

וכן בנבואת זכריה: "שבתי אל ציון, ושכנתי בתוך ירושלים, ונקראה ירושלים עיר האמת והר ה"צ הר הקדש... הנני מושיע את עמי מארץ מזרח, ומארץ מבוא השמש, והבאתי אותם, ושכנו בתוך ירושלים והיו לי לעם, ואני אהיה להם לאלקים באמת ובצדקה" (ח'), והדברים שם נאמרים כחיזוק לשבים - ע"ש.

הבאנו כאן רק מספר דוגמאות המתייחסות בפשטות לימי שיבת ציון. לא הבאנו נבואות כלליות יותר שניתנות לפירוש רחב.

ג. "רק אם ישמרו לעשות"

ירמיהו בפרק יח' מלמדנו עיקרון כללי בתורת הגמול, בעזרת משל החומר ביד היוצר: "הנה כחמר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל. רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד, ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו, ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו. ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע, ועשה הרעה בעיני לבלתי שמוע בקולי, ונחמתי על הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו" - ישנו מצב שבו ה' ניחם על הטובה. וכן בדברי ה' לרוד ושלמה: "בבית הזה ובירושלים... אשים את שמי לעולם, ולא אוסיף להניד רגל ישראל מן האדמה אשר נתתי לאבותם, רק אם ישמרו לעשות ככל אשר צויתים ולכל התורה אשר צוה אותם עבדי משה".

אנו יכולים לראות דוגמא לביטוי של עקרון זה בדברי ירמיהו לשארית הנמצאה אחרי החורבן, לאחר ששאלוהו אם לרדת למצרים, הוא עונה: "אם שוב תשבו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרס, ונטעתי אתכם ולא אתוש, כי נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם" - הקב"ה ניחם על הרעה ופותח דף חדש. אך לאחר שהחליטו בכל-זאת לרדת למצרים אומר הנביא "ותמו כל, בארץ מצרים יפלו... כי לא ישובו כי אם פליטים" - והרי זה צמצום גדול של נבואת הנחמה שבפרק לא'.

ובשיבת ציון אנחנו מוצאים תנאי עם הכהן הגדול (זכריה ג, ז): אם בדרכי תלך, ואם את משמרת תשמור, וגם אתה תדין את ביתי, וגם תשמר את חצרי-ונתתי לך מהלכים בין העמדים האלה".

וכן הודעה לבית דוד: "זה דבר ה' אל זרכבל לאמר: לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות והסבר ארוך של זכריה לעם: כשהעם בא

לשאול אם לצום בצום החמישי, פותח זכריה בסקירה היסטורית על "צום אבחרהו" של משפט אמת, חסד ורחמים, ומסביר שהגלות היתה בעקבות כשל בדברים האלו. לאחר מכן, הוא סוקר את שיבת ציון, ומעודד את השומעים - "תחזקנה ידיכם" - בנבואות נחמה, ומסביר שה' זומם להיטיב, ואז הוא מסכם: "אלה הדברים אשר תעשו: דברו אמת איש את רעהו, אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם, ושבעת שקר אל תאהבו, כי את כל אלה שנאתי נאם ה' (ותוצאות השנאה כבר הוסברו)... כה אמר ה'": צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו" (זכריה ו, ח) ובקיצור - "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה". מנבואות אלו ואהרות, אנו לומדים, שההתפתחות של שיבת ציון לגאולה שלמה, היתה מותנת בתיקון קילקולים מסוימים, שהיו בבית ראשון וגרמו לחורבנו, והנביאים ציפו שהעולים ייטיבו דרכיהם והבית השני יעמוד לעולם.

ג. "שובו אלי ואשובה אליכם"

ירמיה (בפרק כט) שולח איגרת אל הגולה בבבל ודורש מהם להשתקע שם ולהקים שני דורות, ולא לצפות לשיבה, כי מצפות להם שבעים שנה של גלות לפני שישובו לארץ. לכאורה ניתן להקשות על ירמיהו מדבריו עצמו בפרק יח' שהעתקנו לעיל, בענין הנחמה על הרעה או על הטובה; הרי אם יש מציאות של נחמה על הרעה, אזי יתכן שישראל יעשו תשובה ויגאלו עוד לפני תום השבעים שנה, אז למה הם צריכים לסמוך על נבואת הפורענות הזו - הרי הם רוצים לשוב מיד ?

אלא יש להבין שאיגרת זו איננה סתם נבואה, בבחינת "גילוי מילתא" מה צופן בחובו העתיד. נבואה זו היא צו של הנביא מה יש לעשות, ולא סתם גילוי עתידות. מתוך נקודת מבט זו, של ראיית דברי הנביא כמצוה, נבחן את דבריו בשלמותם: "כי כה אמר ה': כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם, והקמתי עליכם את דברי הטוב, להשיב אתכם אל המקום הזה... וקראתם אתי והלכתם, והתפללתם אלי ושמעתי אליכם ובקשתם אתי ומצאתם, כי תדרשני בכל לבבכם. ונמצאתי לכם, ושנתי את שבותכם וקבצתי אתכם... והשיבתי אתכם...". לפי הבנתנו אין כאן

תיאור של מה שיקרה במלאת השבעים שנה (שאכן לא קרה בשלמותו), אלא ציווי לבני הגולה מה עליהם לעשות עם תום שבעים השנה - עליהם לדרוש ולבקש את ה' ואז ימצא להם, והמילה "כי תדרשני" באה במובן של "כשתדרשני" ומבטאת תנאי. כְּכַבְרֵי יִרְמִיָּהוּ עֲצַמוּ בַּפֶּרֶק לֹא "הַצִּיבִי לְךָ צִינִים, שְׂמִי לְךָ תַמְרוּרִים, שְׂתִי לְבֶן לְמַסְלָה דֶרֶךְ הַלַּכְתָּ... כִּי בָרָא ה' חֲדָשָׁה בְּאַרְץ נִקְבָה תְּסוּבֵב גְּבֻרָה". וְלִסְיִכּוֹם נֹאמֵר - אֲנַחְנוּ מוֹצֵאִים כֹּאן דְרִישָׁה וּמִצְוֵה לְבִנֵי הַגְּלוּת לְהַתְעוֹרֵר עִם תּוֹם שְׁבַעִים הַשָּׁנָה וּלְשׁוּב, וְהַקְבִּיָּה מְבַטֵּחַ שֶׁהוּא יִסְיֵעַ.

למעשה, בעקבות קריאתו של כורש לא קמו כולם ועלו כחומה, אלא הלקטן מהעם בלבד - כ 42,360 איש (עזרא ב, 67). גם עם עזרא ועם נחמיה עלו קבוצות קטנות מאות או אלפים בודדים. נראה, שרוב העם העדיף לקיים את מצות ירמיהו הראשונה בהידור, ולראשונה נוצר מצב של גלות יהודית מרצון, עם רוב יהודי שיושב בחו"ל, ומיעוט שיושב בארץ. חז"ל אמרו על כך בשיר-השירים רבה על הפסוק "קמתי אני לפתח לדודי וידי נטפו מור" (בתרגום לעברית): "הלואי השך אותו השמש ולא זרח. יצא כורש לטייל במדינה וראה המדינה שוממת. אמר: 'מה טיבה של מדינה זו שוממת? היכן הם הזהבים? היכן הם הכספיים?' אמרו לו: 'ולא אתה הוא שגזרת ואמרת: 'כל היהודים יצאו ויבנו את בית-המקדש?' מהם זהבים, מהם כספים, והרי עלו לבנות המקדש'. באותה שעה גזר ואמר: 'מי שעבר פרת - עבר, ומי שלא עבר - לא יעבור'.

ואותם מעטים שעלו, לא מגדולי העם היו. עשרה יוחסין עלו עם עזרא מבבל, רבים מהם נתינים ועבדים משוחררים, אנשים שבימי הבית הראשון היו עבדים ונושאי כלים של המקדש ובית המלוכה, והחורבן והגלות הפכו אותם לחלק מהקהל. דוקא הלויים, אלו שתפקידם להאיר את אור התורה בעם, תלמידי החכמים, לא רצו לעלות, והעדיפו להישאר. אנו מוצאים שעזרא צריך לעשות מאמצים גדולים, לצרף אליו כמה לויים (עזרא ח, טו-יט).

על רקע כל המתואר כאן, עפ"י פרקים א, ז, ח, נקל להבין את המתואר בתחילת פרק ט' - התערבו זרע הקודש בעמי הארצות, והחלו להתחתן בעמי הארץ. זהו גורלו של כל מיעוט אתני - טמיעה בתוך העמים הסובבים אותו; כך ליהודים כמיעוט בא"י, וכך גם קורה בימינו כמיעוט בגולה. עזרא מנסה לתקן את המצב וקורא להפרדה. אך למרות כל זאת עדיין יש תקווה, כך נראה מדברי נחמיה (פרק א' פס' ט-י), שמצטט את הבטחת הגאולה מפרשת נצבים (דברים ל, ב-ו) ומבקש רחמים, ואכן נחמיה עולה ובונה את ירושלים. אבל מצב העם בעייתי מאד: "ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם היהודים... והנה אנחנו כובשים את בנינו ואת בנותינו לעבדים ויש מבנותינו נכבשות ואין לאל ידינו...". - שוב משעבדים העם איש את אחיו, בניגוד לכל דברי זכריה שהבאנו לעיל. נחמיה כועס ומנסה לתקן את המצב (פרק ה'), ועדיין אולי יש סיכוי - כך נראה מפרקים ז - י, שמתארים את כריתת האמנה, ומפרקים יא - יב שמתארים את סידור עבודת המקדש וחנוכת ירושלים, אבל...

ד "נמשלתם כארוז שהרקב שולט בו".

פרק יג בנחמיה מתאר את ההדרדרות הנוראה. בעת שנחמיה היה צריך לחזור לבבל עם תום הזמן שקצב לו המלך, ניצל אלישיב הכהן-הגדול את העדרו, ועשה לשכה לטוביה בחצרות בית ה', לתוכה הכניסו את כלי בית טוביה, לאחר שפינו את כלי בית ה'. נחמיה חוזר, "ואבינה ברעה אשר עשה אלישיב... וירע לי מאד, ואשליכה את כלי בית טוביה החוץ מן הלשכה. ואמרה ויטהרו את הלשכות ואשיבה שם כלי בית האלקים...". ניתן להבין את חומרת הדברים המתוארים בפרק זה לאור דברי מלאכי הנביא, אחרון הנביאים, שהתיחס לשרשי התופעות האלו. אומר מלאכי: "... להיות בריתי את לוי... בריתי היתה אתו החיים והשלום... תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון. כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ה"צ הוא. ואתם סרתם מן הדרך, הכשלתם רבים בתורה, שחתם ברית הלוי אמר ה"צ." (ב, ה-ט) מתוארת כאן הפרת ברית

הלוי. משמעותה של הפרת ברית זו, היא הכשלת הרבים בתורה, ובגידה בתפקיד שיועד לכהנים וללויים - שמירת התורה בעם. אמנם, אם אין קמח אין תורה, והתנאי ליצירה רוחנית הוא הבסיס החומרי המוצק שעליו יכולים הכהנים והלויים להשען - המעשר והתרומה. נחמיה מודע לתנאי הזה והוא אומר: "ואדעה כי מניות הלויים לא נתנה, ויברחו איש לשדהו, הלויים והמשררים עשי המלאכה..."

ובמלאכי: "במארה אתם נאריס ואתי אתם קבעים הגוי כלו. הביאו את כל המעשר אל בית האוצר, ויהי טרף בביתי, ובהנוני נא בזאת, אמר ה' צ..."

לאחר הילול ברית הלוי, מגיע חילול אות השבת: "בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת, ומביאים הערמת, ועמסים על החמורים... וכל משא, ומביאים ירושלים ביום השבת... והצרים ישבו בה מביאים דאג וכל מכר, ומוכרים בשבת...". יודע נחמיה את דברי ישעיה (נח, יג): "אם תשיב משבת רגלך... אז תתענג על ה'", ואת קביעתו של ירמיה (יו, כז): "ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת ולבלתי שאת משא ובא בטערי ירושלים ביום השבת, והצתי אש בשעריה, ואכלה ארמנות ירושלים ולא תכבה". לכן אומר נחמיה לאנשי ירושלים: "מה הדבר הרע הזה... הלא כה עשו אבותיכם ויבא אלקיננו את כל הרעה הזאת, ועל העיר הזאת, ואתם מוסיפים חרון על ישראל לחלל את השבת" (יג, טו-יח).

ולבסוף הרעה הגדולה מכולן: "גם בימים ההם ראיתי את היהודים השיבו נשים אשדודיות, עמוניות, מואביות. ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם. ואריב עם ואקלם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם באלקים..." (שם, כג-כו) ועל זה אמר מלאכי: "בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים, כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בית אל נכר" (ב, יא).

מי שפותח שוק בירושלים בשבת וקונה סחורה מהצורים, לוקח מעמי הארץ לנשים, ובמקביל מואס בתורה ובמוריה, מובטח לו שביחד עם הסחורה והנשים הוא קונה גם את התרבות של עמי הארץ; "וקם העם הזה וזכה

אחרי אלהי נכר הארץ". ובכגון זה אמר משה: "כי ידעתי כי אחרי מותי כי השחת תשחיתון וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים, כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם" (דברים לא, כט).

ואומר נחמיה: "הלא על אלה חטא שלמה מלך ישראל ובגוים הרבים לא היה מלך כהו, ואהוב לאלקיו היה, ויתנהו אלקים מלך על כל ישראל, גם אותו החטיאו הנשים הנכריות. ולכם, הנשמע לעשת את כל הרעה הגדולה הזאת למעל באלקיננו, להשיב נשים נכריות?" (שם, כו-כז).

נדאך שמכאן אמר חז"ל (שבת נז:): "אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שירטון ועליו נבנה כרך גדול שברומי".

"שלמה" = בונה הבית הראשון. "נשיאת בת פרעה" = בעילת בת הנכר. "רומי" = מחריבת הבית השני. אומרים לנו חז"ל, ששורש חורבנו של בית שני נעוץ בבעילת בת הנכר, שבגללה הרב ביתנו ונתחייבנו לגלות.

נסכם דברינו: מכיון שעלו מעטים, נוצרה תלות כלכלית ובטחונית בממלכת פרס ובעמי הארצות, וכתוצאה מזה נוצרה גם תלות תרבותית, שהתבטאה בנשיאת בת הנכר, וספיגת התרבות הנכרית עד לתוך הצרות בית ה'. מורי העם וכהניו לא רק שלא האירו את אור התורה והתרבות הישראלית המקורית, אלא הלכו בראש הטמיעה הרוחנית. הדבר התבטא בהפרת ברית הלוי, בהפרת אות השבת, ובחילול הברית - בנשיאת נכריות. הילדים כבר כמעט לא ידעו לדבר יהודית ולא הכירו את שרשיהם. תהליך זה הגיע לשיאו בתנועת ההתיוונות בימי החשמונאים. בעיני חז"ל היה משול הדבר לרקב שמכלה את העץ. העובדה שמעטים עלו אינה הבעיה העיקרית - למרות שהם מעטים, הם עדיין "דלתות של ארז". הבעיה האמיתית היא, שבארז הרקב שולט, ואכן הרקב התרבותי והרוחני אכל בנו בכל פה, והביא לשנאת החנם שהביאה לחורבן.

עלינו להסיק את המסקנות, לא לחזור על הטעויות ולהאיר את אור
התרבות הישראלית המקורית.
"וידעתם כי בקרב ישראל אני, ואני הי' אליכם ואין עוד, ולא יבשו
עמי לעולם" (יואל ב, כז).
"וארשתיך לי לעולם... וארשתיך לי באמונה וידעת את הי'" (הושע ב,
כב).